

Helena SynowiecUniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Humanistyczny
ORCID 0000-0002-7220-4673

**RECENZJA PUBLIKACJI ZBIOROWEJ
PT. *NIEPODLEGŁA WOBEC JĘZYKA POLSKIEGO*
POD REDAKCJĄ RENATY PRZYBYLSKIEJ,
BARBARY BATKO-TOKARZ, SYLWII PRZĘCZEK-
KISIELAK, WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO, KRAKÓW 2020, 376 SS.**

Przedłożona mi do zaopiniowania publikacja zbiorowa wpisuje się w przedsięwzięcia środowisk naukowych związane z obchodzoną w 2018 roku setną rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości. Nawiązuje do tego faktu tytuł książki, który stanowi ramę dla podejmowania przez autorów artykułów wielu kwestii dotyczących z jednej strony funkcjonowania języka polskiego (i różnych jego odmian) w nowej sytuacji politycznej i uwarunkowań społeczno-kulturowych po roku 1918, a z drugiej – dla zadań, jakie stanęły wówczas przed językoznawcami. Już sam zamysł przygotowania tego typu publikacji oraz zaangażowania się w nią liczne grono autorów, reprezentujących kilkanaście ośrodków akademickich w Polsce, zasługuje na uznanie. Autorzy koncentrują uwagę wokół relacji między językiem a polityką Drugiej Rzeczypospolitej, kontekstów społeczno-kulturowych (też religijnych) funkcjonowania polszczyzny, jej szczególnej roli w procesie integrowania społeczeństwa polskiego po długim okresie zaborów.

Kompozycja książki została dobrze przemyślana. Otwierający monografię zbiorową artykuł teoretyczny (rozprawa Stanisława Gajdy) przekrojowo przedstawia polską politykę językową w przedziale czasowym 1918–2018; autor rozpatruje pierwszorzędne kwestie (np. relacje między ideologią polityczną a polityką językową, patriotyzmem i nacjonalizmem a językiem, typy dyskursu polityczno-językowego). Właśnie te rozważania teoretyczne mają stanowić punkt odniesienia dla przyszłych szczegółowych badań, gdyż – zdaniem autora – dyskurs polityczno-językowy

omawianego okresu wymaga wyczerpującego opracowania. Równie istotne dla rozważanych w tomie problemów jest ukazanie prestiżu polszczyzny po odzyskaniu przez Polskę niepodległości – identyfikująco-integrującej funkcji języka w obrębie wspólnoty państwowej, jako wyznacznika przynależności do etnicznej i wyznaniowej wspólnoty (artykuł Ewy Woźniak), a także docenianie statusu gwar oraz nie tylko ich komunikacyjnej i estetycznej wartości, ale też funkcji, jaką odegrały gwary śląskie w podtrzymywaniu polskości przez ok. 600 lat odłączenia Śląska od Macierzy i w kształtowaniu świadomości narodowej po przyłączeniu go do Polski w 1922 r. (por. artykuł Iwony Nowakowskiej-Kempny i Bożeny Częstki-Szymon).

Kolejne artykuły traktują o ważnych kwestiach przemian polityczno-społeczno-kulturowych odzwierciedlających się w języku, roli języka w kształtowaniu zrębów państwowości (odmiany administracyjno-prawnicze), w sporach politycznych, edukacji, życiu religijnym oraz codziennych kontaktach. Takie panoramiczne spojrzenie na polszczyznę i jej wielorakie funkcje w przełomowym momencie życia narodu uważam za szczególną wartość publikacji.

Lektura poszczególnych tekstów zamieszczonych w tomie pozwala zauważyć: po pierwsze, ich rzetelną podbudowę teoretyczno-metodologiczną (doprecyzowanie pojęć i podstaw badawczych, odwołania do literatury przedmiotu), po drugie, solidną bazę materiałową, upoważniającą do formułowania spostrzeżeń i uogólnień, po trzecie – omawianie zagadnień w szerokim kontekście uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, politycznych, kulturowych, ujmowania ich w perspektywie historycznej, wreszcie – wytyczanie obszarów i kierunków dalszych badań.

Uwagę przykuwa wykorzystane przez autorów bogactwo materiałów źródłowych, przynależnych do różnych odmian polszczyzny i gatunków wypowiedzi (np. ustaw, konstytucji, dekretów, stenogramów obrad sejmowych, korespondencji z archiwów rodzinnych, pierwszych polskich nagrań przemówień naukowców i dyplomatów, tekstów prasowych ze zbiorów muzealnych, dawnych zbiorów leksyki uczniowskiej z kilku regionów czy monumentalnej księgi jubileuszowej *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*). Już samo odkrycie niektórych z tych źródeł jest wartością dla badań historycznojęzykowych.

Zastosowane przez autorów w opisie i analizie materiału różne metodologie i teorie językoznawcze, podporządkowane celom badawczym, sprawiają, że obraz polszczyzny Drugiej Rzeczypospolitej w opiniowanej książce jawi się jako różnorodny i dynamiczny. Refleksji badawczej poddano odmiany funkcjonalne i charakterystyczne dla nich gatunki wypowiedzi: urzędowo-administracyjne i prawodawcze, naukowe, dydaktyczne, religijne, prasowe, socjolektalne (gwara uczniowska), perswazyjne (reklama).

Badania nad gatunkami związanymi z dziedziną prawa i prawodawstwa Drugiej Rzeczypospolitej (konstytucją, dekretem) oraz ich tworzywem leksykalnym (np. rzeczownikami w konstytucji marcowej z 1921 r.) i wyznacznikami genologicznymi (por. artykuły Władysława Śliwińskiego i Małgorzaty Dawidziak-

-Kładoczej) prowadzą do ogólniejszych ustaleń, m.in. o zależnościach między gatunkiem prawnym a stylem tekstu, osiąganiu przez ustrojodawców precyzji lub standaryzacji przekazów, ewolucji struktury dekretu w latach międzywojennych, przeobrażeń stylistycznych tego gatunku (m.in. odpersonalizowania wypowiedzi). Mamy ponadto możliwość poznać – przedstawiony w zarysie – stan terminologii administracyjnej i prawniczej Polski przedrozbiorowej oraz kształtowanie się tej terminologii po odzyskaniu niepodległości, a także docenić znaczenie leksyki terminologicznej dla sprawnego funkcjonowania administracji państwowej i sądownictwa (artykuł Aleksandra Zajdy).

Badacze przybliżają zagadnienia związane z kształtowaniem się modelu komunikacji politycznej oraz odmian języka polityki, obserwowanych w toku sporów o ustrój Niepodległej Rzeczypospolitej: jak spory te odzwierciedlały się w języku i jak język oddziaływał na sferę polityki. Solidne analizy tekstów – odezw, programów i publicystyki, pozwalają odtworzyć wpisane w nie cele ideologiczne, hierarchię wartości, formy dotarcia do masowego odbiorcy czy przejawy demokratyzacji oraz leksykalne środki ekspresji wypowiedzi, a ponadto – wpływ XIX-wiecznych koncepcji nacjonalizmu i socjalizmu na kształtowanie się dwóch odmian ideologicznych języka sporów politycznych: języka lewicy socjalistycznej i języka prawicy w Drugiej Rzeczypospolitej (artykuł Ireny Kamińskiej-Szmaj).

Spostrzeżenia autorów dotyczą też złożonej sytuacji narodowościowej, która odzwierciedlała się w stosunku państwa polskiego do mniejszości narodowej, tabuizacji niektórych nazw, istnienia stereotypów językowych niektórych mniejszości narodowych oraz innych czynników utrudniających proces integracji narodowej (artykuł Agaty Kwaśnickiej-Janowicz). Ponadto przedmiotem opisu jest parlamentarna grzeczność językowa w związku ze zmianami po I wojnie światowej, zacieranie się granicy między grzecznością i niegrzecznością w debatach, kształtowanie się demokratycznego (ponaddzielnicowego) modelu grzeczności. W przemówieniach z lat 1919–1922 ujawniają się różne wyznaczniki etykiety językowej: formy adresatywne i formy inicjujące wypowiedzi, sposoby zwracania się do uczestników dyskusji, a także uwarunkowania, które wpływały na kształtowanie się sejmowej etykiety (m.in. demokratyzacji życia publicznego, doświadczenia publicznych wystąpień niektórych posłów, np. z Galicji; por. artykuł Mirosławy Sagan-Bielawy).

Interesującym polem badawczym okazało się nazewnictwo – tzw. faleronimy (nazwy odznaczeń, orderów, medali) – ich tworzywo leksykalno-semantyczne i strukturalne oraz wpisany w nie system wartości. Porównawcze ukierunkowanie analizy ujawniło różnice w propagandowym wydźwięku faleronimów okresu Drugiej Rzeczypospolitej i PRL-u, skłoniło też do refleksji nad przyczyną niewytworzenia się w Polsce tradycji orderowej (artykuł Renaty Przybylskiej). Cenne źródło do badań interdyscyplinarnych stanowi słownictwo i frazeologia wojskowa w ujęciu historycznym: proces kształtowania się nazewnictwa wojskowego, nazwy

formacji od XVIII do początków XX wieku oraz w Drugiej Rzeczypospolitej; nazwy stopni, mundurów, odznaczeń, broni i komend władania bronią – z uwzględnieniem zmian leksykalnych spowodowanych zmianami technologii (por. wyróżniający się dogłębną analizą artykuł Leszka Bednarczuka, z zapowiedzią przygotowania historyczno-etymologicznego słownika terminologii wojskowej).

Teksty o różnych funkcjach i utrzymane w różnej konwencji gatunkowej służą autorom do rekonstruowania utrwalonego w nich obrazu rzeczywistości okresu Drugiej Rzeczypospolitej, czasem zestawionego z obrazami w kolejnych okresach. I tak, analiza kalendarzy z lat 1918–1989 posłużyła do ustalenia katalogu przywoływanych tam wydarzeń historycznych i do wykazania, że poza funkcją informacyjną pełnią one też funkcję ideologiczną – budowania wizerunku Polski jako ojczyzny oraz poczucia tożsamości narodowej (por. art. Jolanty Klimek-Grądzkiej). Teksty wybranych przemówień Ignacego Jana Paderewskiego z lat 1910–1919 stanowią podstawę do odtworzenia wpisanych w nie obrazów ojczyzny z różnych okresów dziejów (przed rozbiorem, w czasie niewoli i po odzyskaniu niepodległości), a ponadto do omówienia wpływu czynników pragmatycznych (adresata, intencji wypowiedzi, czasu i miejsca wygłaszania przemówienia) na treść i formę wystąpienia (artykuł Krystyny Daty).

Na szczególną uwagę zasługują w tomie te artykuły, których autorzy przedstawiają wkład językoznawców (i szerzej – naukowców) w rozwój terminologii różnych dyscyplin wiedzy oraz zaangażowanie się przez nich w dyskusje związane z odrodzeniem państwa i w pracę nad świadomością językową Polaków. W okresie międzywojennym bowiem prace nad językiem ojczystym przyjęły po raz pierwszy w dziejach Rzeczypospolitej charakter instytucjonalny (przejawem polityki językowej państwa była ustawa o języku państwowym z 1924 r.).

O osiągnięciach naukowo-badawczych i wydawniczych językoznawców oraz o znaczeniu ich dokonań dla rozwoju różnych sfer życia w niepodległej Polsce piszą w artykule – odwołując się do unikatowej księgi pamiątkowej *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej (1918–1928)* – Joanna Duska i Dorota Mika, a Marek Łukasik charakteryzuje stan leksykografii specjalistycznej w Drugiej Rzeczypospolitej na tle polskiego słownictwa przed rokiem 1918. Wskazuje na rezultaty prac komisji terminologicznych z udziałem lingwistów: ujednoczenie słownictwa fachowego, opracowanie polskich systemów terminologicznych dla nowych dziedzin nauki i techniki, wprowadzenie leksyki specjalistycznej do szkół.

Opisem funkcjonowania terminologii gramatycznej w tekstach dydaktycznych (podręcznikach, opracowanych w okresie międzywojennym przez językoznawców; m.in. S. Szobera, Z. Klemensiewicza) zajmuje się Małgorzata Pachowicz. Uchwyciła ona cechy „szkolnej” terminologii, będące wyrazem troski autorów o przyswojenie i zrozumienie przez uczniów pojęć, np. posługiwanie się wyrażeniami synonimicznymi terminów gramatycznych (odmiennia zamiast fleksja; spółgłoski ciche i głośne, zamiast: bezdźwięczne i dźwięczne) oraz wyznacznikiem

stylu dydaktycznego (np. opisowe objaśnianie znaczenia terminów, ograniczenie dubletów terminologicznych).

Refleksji badawczej poddana została odmiana religijna polszczyzny w dwudziestoleciu międzywojennym w kontekście ówczesnej rzeczywistości wyznaniowej. Dzięki dwóm artykułom (Stanisławy Koziary i Agnieszki Sieradzkiej-Mruk) poznajemy tendencje do odnowienia polskiego języka religijnego, przejawiające się w inicjatywie modernizowania tekstu przekładu Biblii ks. Jana Wujka i modyfikacji wzorców gatunkowych (kompozycji, stylu) nabożeństwa drogi krzyżowej (1919 i 1921), prekursorskich wobec posoborowego wzorca alternacyjnego. Nadal jednak polszczyzna biblijna postrzegana była jako renesansowe dziedzictwo, a tekst Wujkowego przekładu (choć archaiczny i odległy od codziennej polszczyzny) nadal stanowił płaszczyznę spotkania z transcendencją.

W panoramicznym obrazie polszczyzny Drugiej Rzeczypospolitej uwzględnione zostały również odmiany dialektalne i regionalne – dogłębnie i wieloaspektowo scharakteryzowano polszczyznę śląską (m.in. współfunkcjonowanie w niej różnych warstw językowych, por. artykuł Ireny Nowakowskiej-Kempnej i Bożeny Cząstki-Szymon), a ponadto właściwości socjolektu uczniowskiego ze zwróceniem uwagi na obecność w nim elementów trwałych i zmiennych oraz na zróżnicowanie regionalne. Porównawcze sprofilowanie badań – wykorzystanie w nich materiału z przełomu XIX i XX w. ze zbioru Henryka Ułaszyna (1938 r.) oraz słowników gwary współczesnej młodzieży, zaowocowało ciekawymi spostrzeżeniami co do tradycyjnych (w tym regionalnych) i innowacyjnych elementów w socjolekcie młodzieżowym, próbą weryfikowania niektórych opinii o słownictwie socjolektalnym oraz nakreśleniem dalszych celów badawczych (por. artykuł Donaty Ochmann).

Przyczynkiem do studium nad polskojęzyczną prasą na terenie Grodzieńszczyzny w okresie Drugiej Rzeczypospolitej jest przegląd materiału prasowego zgromadzonego w Muzeum Historyczno-Archeologicznym w Grodnie – pierwszej placówce muzealnej Drugiej Rzeczypospolitej. Katarzyna Konczewska poświęca uwagę tym wątkom grodzieńskiej prasy, które skupiają się wokół codziennego życia miasta, należącego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej do woj. białostockiego, dotyczą też dyskusji o przyszłości niepodległego państwa, a ponadto autorka zwraca uwagę na publikowane w prasie relacje uczestników walk niepodległościowych w Wilnie i Nowogródku oraz świadków bolszewickiego terroru.

O docenieniu materiałów z archiwów rodzinnych w badaniach nad polszczyzną familijną i regionalną świadczy artykuł opracowany przez Błażeja Osowskiego na podstawie analizy tekstów pocztówek z lat 1913–1919 wysyłanych z frontów wojennych przez mieszkańców Pleszewa. Odzwierciedlają się w tych tekstach cechy żywej mowy, regionalizmy, dialektyzmy oraz interferencje polsko-niemieckie, gdyż nadawcy wychowywali się w „mieszanym” pod względem języka środowisku Wielkopolski Środkowej, a wariant literacki polszczyzny poznawali za pośrednictwem słowa pisanego.

Ponadto uwadze autorów artykułów nie uszły ani gatunki wypowiedzi o charakterze perswazyjnym (analizowano wykładniki perswazji w tekstach reklam w prasie – por. artykuł Patrycji Pałki), ani teksty prasowe o charakterze sensoryjnym adresowane do masowego odbiorcy, ukazujące mroczne strony życia codziennego (artykuł Kingi Tutak i Marka Stróżyka). Skoncentrowano się na tworzywie językowo-stylistycznym tych tekstów oraz zasygnalizowano przemiany w komunikacji medialnej dwudziestolecia międzywojennego.

Reasumując, stwierdzam, że wszystkie zamieszczone w tomie artykuły zasługują na wysoką ocenę zarówno ze względu na podejmowaną problematykę skupioną wokół tematu/tytułu ramowego książki *Niepodległa wobec języka polskiego*, jak i na sposób opracowania zagadnień. Jedni autorzy nadają swoim wypowiedziom teoretyczno-dyskursywną formę, inni szeroko i dogłębnie traktują podjętą tematykę (ich teksty są bliskie rozprawom monograficznym, por. m.in. artykuły L. Bednarczuka, S. Koziary, W. Śliwińskiego, I. Kamińskiej-Szmaj, M. Dawidziak-Kładoczej, I. Nowakowskiej-Kempny i B. Cząstki-Szymon), jeszcze inni zawężają zakres badań do jednej grupy tekstów, a ich analiza – podporządkowana wybranemu tematowi i sytuowana na szerszym tle historycznym – odznacza się rzetelnością, prowadzi do trafnych konstatacji lub zarysowania dalszych obszarów badawczych (m.in. artykuły K. Konczewskiej, M. Sagan-Bielawy, K. Daty).

Podstawę wielu artykułów stanowią badania empiryczne, czasami bardzo specjalistyczne, np. próba zrekonstruowania charakterystyki fonetycznej (artykularycyjnej i audytywnej) spółgłoski postpalatalnej na podstawie materiału uzyskanego z nagrań wypowiedzi mówców znaczących w życiu naukowym i dyplomatycznym międzywojnia oraz skonfrontowanie go z opisem wymowy współczesnych Polaków w celu ustalenia zmian normy wymawianiowej.

Opiniowana książka przynosi bogatą wiedzę o języku i jego odmianach w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, o istotnej roli polszczyzny w procesie integrowania społeczności i umacniania poczucia przynależności narodowej, a zarazem o komunikacyjnej, wspólnototwórczej i estetycznej funkcji odmian dialektalnych i regionalnych, o dokonaniach językoznawców – ich wkładzie nie tylko w rozwój swojej dyscypliny, ale także w prace nad terminologią specjalistyczną i jej upowszechnianiem w dydaktyce szkolnej, a ponadto – w rozwijanie świadomości językowej i kultury języka Polaków. Do każdego artykułu dołączono obszerną (czasem wręcz imponującą) bibliografię oraz wykaz źródeł. Publikacja – oprócz wysokich walorów poznawczych – ma dużą wartość edukacyjną.

Docenić należy bardzo staranne opracowanie redakcyjne i edytorskie publikacji oraz ciekawą i adekwatną do podjętej tematyki szatę graficzną.